

KELECSÉNYI LÁSZLÓ

Monostor

Ottlík Géza életrajzából

Született 1947-ben Budapesten. Író, filmtörténész. Színészportrét írt Latino-vitsról, Karádyról. Elbeszélés-kötete, regénye is napvilágot látott. Krúdy és Ottlik életművének kutatásával foglalkozik. Legutóbbi írását 1982. novemberi számunkban közöltük.

Részlet a szerzőnek a Magvető Kiadónál megjelenő, a Soros Alapítvány támogatásával írott Ottlik-életrajzából.

Monostor, annyi mint Gödöllő.

Ebbe a Pestről helyiérdekű vasúttal megközelíthető nagyközségbe húzódott vissza 1946-ban Ottlik Géza feleségével. Rádiós állását elveszítvén megélhetési gondokkal küszködtek, mint majdnem mindig. Gödöllő akkortájt — térben és időben — messzebbre esett a fővárostól, mint manapság. Pest határa még csak Zuglóiig, Kőbányáig terjedt, a HÉV több mint egy óráig döcögött a Keleti pályaudvar mellől Monostorig — miként a települést a *Budá*-ban Ottlik eufemisztikusan nevezte. Talán azért, hogy ottani életük nehézségeit megszépítse. Hiszen — sok egyéb feladat, irodalmi rabszolgamunka mellett — itt írta az *Iskola a határon* jelentős részét.

A Köztársaság út 45. szám alatti ingatlant, a kerttel körülvett kétszobás családi házat még Ottlik édesanyja vásárolta a húszas években, befektetésként, egyik költözésük után. Nyaralóként használták olykor, később menedékük lett. Fillérekből éltek, néha épp csak vegetáltak itt. Gyöngyi fennmaradt háztartási kiadásokat feljegyző füzetének tanúsága szerint minden forintnak megvolt a helye. Szerény költségvetésüket az is megterhelte, hogy Ottliknak időnként be kellett utaznia Pestre. Kéziratot leadni, új fordítanivalót szerezni, kiadóval tárgyalni, barátokkal találkozni. Nem csak útiköltség, egy-egy szerényebb ebéd, kávéházi tartózkodás terheli a kiadásokat. Szégyen ide vagy oda, kénytelenek elfogadni Gyöngyi apjának rendszeres havi támogatását. A fordítások honoráriumából és az olykor kiutalt irodalmi segélyekből nem tudtak volna megélni.

Különösen úgy nem, hogy az 1948-49-es politikai fordulatok, a kommunista rendszer egyeduralkodása az irodalmi és művészeti életet is gyökeresen átformálta. Fogytak a fordítható szerzők. Csak a klasszikusnak számító angolszász írók maradtak. Evelyn Waugh Ottlik által frissiben fordított *Utolsó látogatás* című vaskos regényét a Franklin raktárából egyenesen a zúzdába vitték. Alig pár példány maradt meg a kiadásból egy bátor szívű raktáros jóvoltából, aki mindenkinek adott belőle, akinek csak tudott.

A műfordítóknak a klasszikusok jutottak. Miként Németh László az oroszokkal, Ottlik ugyanekkor az angolokkal, főként Dickensszel küzdött fordítói gályapadján. A küszködést a szó szoros értelmében kell venni. Ottlik ugyanis nem tudott angolul. Ko-

rábban franciául tanult, és németül is persze, ám Shakespeare és Thackeray, Dickens és Shaw nyelve ismeretlen volt számára. Zádor Annának, a Franklin kitartó szerkesztőjének köszönhette ezt a munkát, aki bízott benne, és rendszeresen ellátta feladatokkal. Így születtek sorra az általa fordított Dickensek. Legelőbb az *Örökösök*, majd azt követően a többi, a *Twist Olivér*, a *Copperfield Dávid*, az utóbbiak felnőttség és az ifjúság számára készült változatban is. Első Dickens-fordítását a gondos kiadó a szótáríró Ország Lászlóval nézeti át, aki hosszasan részletező tanácsokat fűz a kéziratához. Többször már nem szorul efféle segítségre. Még egy érdekesség: Az első nagyobb lefordítandó műhöz, az *Örökösökhöz* Ottlik vaskos tartalmi mutatót készít önmaga számára. A regény szövevényes történetében való jobb eligazodás érdekében írott bőséges kivonat akár az *Iskola a határon* tartalommutatójának előképe lehetett. Majdnem bizonyos, hogy ekkor határozhatta el, hasonló jegyzetekkel látja el majd regényét. A kiadótól visszavett, teljesen újraírt, más címmel ellátott, terjedelmében majdnem az ötszörösére bővülő, majd csak 1959-ben megjelenő művét. Egy 1950-es, Vas Istvánnak írott leveléből tudható, hogy éjszakánként, a fordítások napi munkájától fáradtan elő-előveszi a *Továbbélők* kéziratát, s megpróbál dolgozni rajta, a publikálás reménye nélkül. De nemcsak az *Iskola*-regény készül, hozzányúl még a félbemaradt közlésű *Hajnal háztetők* szerkezetéhez is.

Ezek közben nagy-nagy csend van körülötte, hasonlóképp, mint barátai, a többi újholdas, Nemes Nagy, Lengyel Balázs, Rónay, Mándy, Pilinszky körül. A nagy 4x100-as a pálya szélére szorulva figyelheti az ötvenes évek irodalmi életének pangását. A mű-kotorékversenyeket, ahogy akasztófahumorral az olykor nem is tehetségtelen írók és költők felülről, mesterségesen irányított aktuális témák utáni — legtöbbször szellemi vesszőfutássá váló — hajszát nevezték. Van, aki meseátdolgozásokat ír szerény megélhetése érdekében. S van, aki csak asztalfióknak dolgozhat, mint például némely költők, akik nem vállalkoznak csasztuska-rímekkel tűzdelt alkalmi klapanciák gyártására. Ottlik már akár monográfiát is írhatna Charles Dickensről. Mégsem teszi. Nemigen kedveli ezt a műfajt. Külön véleménye van az egész irodalomtörténetről. Azaz nincsen jó véleménye róla. Ahogy egy jóval későbbi nyilatkozatában mondja a magyar irodalom egyik jeles tudósáról, aki ifjúkorában regényekkel kezdte pályáját, hogy element professzornak (*Elfelejtett ember?* Kortárs, 1983, 1811.), abban minden benne van. Benne van a véleménye azokról, akiknek Isten, a sors, avagy bárki-bármilyen költői, írói tehetséget adott, s elherdálják olyképpen, hogy mindenféle pótcselekvésekbe menekülnek érdekből vagy a könnyebb megélhetés okán. Ő maga nem tesz, nem tehet ilyet.

A való világhoz nagyon kevés szál köti. „Véres verejtékkel voltam nem író” — mondja egyszer jóval később, 1981-ben, ezekről

a gödöllői évekről. Kilenc éven át nem publikál saját művet, csak fordít. Ekkor alapozza meg műfordítói hírnevét, főleg az angoloknál, melynek eredményeként majd évekkel később meghívják a Szigetországba. De nemcsak angoltól fordít, hanem németből és franciából is. Dickens, Shaw, Evelyn Waugh, Hemingway (*Az öreg halász és a tenger*), O'Neill és John Osborne (*Dühöngő ifjúság*) mellett Gottfried Keller, Arnold Zweig, Jean Giraudoux regényeit és színdarabjait ülteti át magyarra.

Míndemellett fél. Félelmét pontosan mutatja *Erdő mellett nem jó lakni* című publikálatlan írása. Valaki jön az erdő felől, miközben Ottlik gödöllői házuk kertjében tevékenykedik. Még nem tudja, ki az ismeretlen jövevény, arra gondol, hogy érte jönnek, elviszik, kitelepítik, internálják. Ám jóbarát érkezik: Rónay György az. Más megállónál szállt le a helyiérdekűről, másfelől közelítette meg barátja házát.

Ottlik félelmei nem voltak alaptalanok. Nemcsak a naponta hallott nem rém-, hanem valóságos hírekből táplálkozhattak, kit vitt el az ávó, kinek foglalták el a lakását, s lakóját hosszú évekre állati körülmények közé penderítették ki, valahová a Hortobágyra, vagy egyenesen Recskre, a legkeményebb magyar gulágra.

Ha nem is ez elől menekültek Gödöllőre, tudatosan, jó előre már 1946 végén, mégis biztosabb menedéknek tűnt a vidéki lakás ezekben az években, mint egy budapesti. Minden előrelátó óvatosságuk ellenére sem úszták meg. Ottlik Géza író, vagy inkább azokban az években csak műfordító, kuláklistára került. Annál is érthetlenebb volt ez, mert Ottlik az anyjától örökölt kecskeméti földeket és gödöllői ingatlanuk egy részét már korábban felajánlotta az államnak.

Nem tudni, mi lett volna az ügyből, ha nem lép közbe Vas István, Ottlik legjobb barátja. Kettejük kapcsolata merőben más jellegű volt, mint amilyen például Ottlikot az újholdasokhoz, Mátyáshoz, Nemes Nagy Ágneshez fűzte. Vas István nem vonult ki az ötvenes évek irodalmi életéből. Volt állása, s egy időben tagja volt a pártnak, ahonnan később kilépett. Barátjához írott levelében (lásd: Holmi, 1994. augusztus) azzal magyarázza részvételét az ötvenes évek irodalmi életében, hogy nem tud megenni valamilyen munka, foglalatosság nélkül. Rengeteget vitatkozott a két ember, ám annak ellenére, hogy nem értettek egyet sok mindenben, valamilyen, az irodalomnál, politikánál mélyebb kötelék fűzte össze őket — egy életen át. Vas István azonnal cselekedett. Elrohant az Írószövetség párttitkárához, s indulatait sem titkolva megmagyarázta az államigazgatási döntés lidérces butaságát. Néhány nap múlva Ottlik pecsétes papírt kapott a gödöllői Járási Tanács végrehajtó bizottságának elnökétől, amelyben értesítették, hogy 1953. március 16-i hatállyal törölték a nevét a kuláklistáról. Így működött akkor a világ.

A döntés dátumából kiderült, hogy az már Sztálin halála után történt. A rettegő hivatalnokok már könnyebben adtak ki a kezükből egy efféle fölmentő papírt. Egy-két évvel korábban nem úszta volna meg Ottlik az ügyet ilyen simán. Rövidesen a honi politikai életben is érezhetővé vált az enyhülés. Nagy Imre kormányra kerülésével, majd az 1953 nyarán előterjesztett új kormányprogram által az emberekben feltámadt a remény, hogy a Szovjetunióbeli változások Magyarországon is éreztetik majd hatásukat. Nem azonnali változásokról volt szó, s el kellett múlnia néhány hónapnak, sőt, talán egy évnek, hogy az irodalmi életben is valami új kezdődjék.

Ottlikékat annyiban érintik a változások, hogy 1955-ben beköltöznek Pestre. Ottlik 1945-től a Magyar PEN Club főtítkára volt egészen 1957-ig, névlegesen még azokban az években is, amikor a magyar szekció egyáltalán nem működött. Így Gyöngyivel beköltözhetett az Irodalmi Alap tulajdonában lévő egyik fővárosi lakásba; a VI. kerületi Zichy Jenő utca 7-es számú házban találtak ideiglenes otthonra. Nemes Nagy Ágnes már ide címezte azt a levelet, amely nemcsak tartalma miatt érdemes a részletesebb idézésre, hanem főképp azért, mert fényt vet az író és a költőnk olykor már-már barátságánál is többet érő, mély kapcsolatára. A levél dátuma a postabélyegző kelte szerint: 1955. XI. 26. Az előzmény: az előző napon volt az akkori Magyar Néphadsereg Színházában George Bernard Shaw *Szent Johanna* című drámájának bemutatója. Hosszú ideig nem játszották a darabot, s a harminc évvel korábban Hevesi Sándor fordításában ismert művet. Ottlik ott volt a színházban, s mint a hozzá írott levélből kiderül, fel is ment a színpadra meghajolni az előadás végeztével.

Így a levél: *„Egész délelőtt Magáról és a maga estjétől beszélgettünk Balázssal (Lengyel Balázsról van szó. — K. L.), mert színészek ide, rendező oda, ez a maga premierje volt számunkra. S közös erővel megállapodtunk abban, hogy Maga szomorú volt. S erre mindketten úgy elszomorodtunk, hogy sírtunk-zokogtunk. (...) Nekem olyan nagy este volt ez, oly groteszkül büszke voltam Magára, a szép ezüst-árgolna fejére, (...) mintha én csináltam volna Magát. S annál szomorúbb volt, hogy nem örül eléggé.*

Hát kevés, persze, hogy kevés. Nem ez illetné Magát — ez világos. Hódolat, pénz, kalappal, öt-hat autó, kínálkozó női csodák, újult imádat, tenger. (...)

Tudom azt is, hogy a jóbarátok hódolata olykor rettentő kevés, kicsire zsugorodik, ha az ember X-re vagy Y-ra gondol, értékben valahol a bokája körül, sikerben pedig a 4. emeleten.”

Levele végére biztatás és elismerés gyanánt még odamásolja Radnóti Miklós *Éjjel* című versének negyedik, utolsó versszakát. *„Oly szép vagy és oly fiatal! / s én arra gondolok, amíg csodállak, / hogy vár talán még diadal / és várnak még beszédes palmaágak!”*

A sikerek még messze vannak, arról nem beszélve, hogy az afféle zajos felhajtás, a hollywoodi sztárság külsőségeivel járó ájult imádat Ottlik egész életvitelével szöges ellentétben állott. Erdemes elgondolkodni azon, mennyire volt önkéntes, a jelleméből, életfelfogásából fakadó irodalmi száműzetésbe húzódása. Félre állították-e — ahogy sokan vélték és vélik nyilatkozatai és az ismert tények fényében —, avagy ő maga, saját lelke parancszavára, szerényen vagy ellenkezőleg, nagyon is gögösen — hiszen a túlhajtott szerénység a gög egyik formája — állt félre a csörtető szerencselovagok, karriervadászok útjából, árnyékba húzódva, nem-írásba, fordításba, kártyázásba menekülve? Nem bújta-e a szükségesnél jobban, kitalált és ügyesen felépített szerepe mögé?! A mártírok komor elszántsága kellett hozzá, hogy ő, aki egészen apró gyerekkora óta írónak készült, semmi másnak, szilárd elhatározásból lemondjon álmai megvalósításának folytatásáról, szűk baráti körének elismerése, és egy igencsak más kör, a bridzsjátékosok akkortájt már bővülő, de nem túl népes társadalmá jelentsen pótlást és vigaszt elmaradt irodalmi sikereiért. (E szellemi sport hívei, mint keresztények a katakombákban, úgy rejtöztek és szaporodtak a zord ötvenes évek során: 1956-ban már feliratot merészelték küldeni a belügyminisztériumba szövetségük megalakításának engedélyezésére, mely akciónak Ottlik egyik szervezője volt.) A monostori évek nem értek véget Pestre költözésükkel. Az irodalmi gettó, melynek Ottlik félig-meddig önkéntes foglya lett, még nem szabadult föl egészen. 1957-ig, a *Hajnali háztetők* gyűjteményes kötetének megjelenéséig nem publikál semmit, hiába fűdögálnak enyhébb szellők, hiába érkezik — a kor divatos, Ehrenburg regényének címéből kölcsönzött kifejezéssel élve — az olvadás.

„Negyvenhárom éves lettem, és sehol se vagyok. Hát én nem ezt akartam: rémuralomban derék férjként hősiezen robotolni...” (Buda, 346.) Váratlanul bukik ki Ottlikból ez a vallomás. Nem olyanak képzelte az életét, amilyen lett. Azt gondolta, hogy íróként, független művészként majd „diadalmasan áttangóznak” az egész világon. A háború utáni első évekig még boldog sziget maradhatott Monostor, alias Gödöllő, de ami azután következett, az mindenhez inkább hasonlítható, csak diadalmas tangózáshoz nem. Épp a *Szent Johanna* felújításának évében, 1955-ben kezdtek reménytelen fordulatot venni a politikai események. Hiába kerül vissza Rákosi Mátyás a hatalom csúcsára, hiába igyekeztek háttérbe szorítani a rövid idő alatt nagy népszerűsége szert tevő Nagy Imrét — a szellemet már nem lehetett visszagyömöszölni a palackba. „Már nem kell teljesen agyalágyultnak lenni a reménykedéshez. 55-öt írtunk. Medve járt a New York kávéház Mélyvizébe rendszeresen; ebédelni az író haverjeivel. A levegőben volt az ellenállás. Talán ott, meg a szövetségükben, meg az egyetemeken készítették a felkelést, forradalmat. Nyugodjak meg, már nem

tarthat soká” (*Buda*, 347.). A pár hónappal később bekövetkező forradalom napjainak eseményei, majd a megtorlás tényei nem kerülhettek bele a készülő *Iskola a határon* szövegébe. Csak jóval később, a *Buda* oldalain reflektál a történelmi eseményre — Petri György szavaival élve —, a kis októberi szocialista forradalomra, melynek tíz napja legalább annyira megrengette a világot, mint ama másik, a cári Oroszországot maga alá temető világrengetés. (Bővebben lásd a *Buda* 273-278. oldalain.) Visszatér még a forradalom ügyére egy kései alkalmi cikkében, melyet az 1989-es romániai események kapcsán vetett papírra. (*Mit tudsz mondani a román forradalomról? Semmit.* Magyar Napló, 1990, 1, 3.) Itt dől el számára végérvényesen az a *Buda* oldalain is fölvetett örök probléma, hogy mi lehet fontosabb az embernek: saját rongyos kis élete vagy a haza becsülete.

Ottlik életében az 1956-os őszi napok nem hagytak kitorölhetetlenül mély nyomokat. Sem abban az értelemben, hogy részt vett volna bármiben, amiért később, mint írótl felelősségre vonhatták volna, s abban az értelemben sem, hogy csatlakozott volna a sztrájkot, önkéntes szilenciumot vállaló szerzők közösségéhez. Az 1957-es esztendő irodalmi működése megpendülésének éve lett. Végre ismét íróként tartják számon. Kiadókkal tárgyal, fordítandó műveket javasol, szórakoztató könyvsorozat tervezetét készíti elő. Rövid ideig tart ez a lelkesedés nála is, mint ahogy rövid ideig tartott a szabadabb szellem államilag még ellenőrizetlen pünkösdi királysága, melynek keretében néhány hónapig, vagy talán egy egész évig megjelenhettek általa kedvelt és támogatott, schöpflini értelemben jó és léha írók könyvei.

1957 a *Hajnali háztetők* kötet megjelenésének éve. Nemcsak a hiányos közlésű, tízegynéhány esztendő múltán kiegészített kisregénynek, hanem egybegyűjtött elbeszéléseinek első kiadása. A pontosság kedvéért jegyezzük meg, hogy a könyv csak a következő év elején került az üzletekbe. „Ma délben kis híján visszavontam a már betördelt *háztetők*ket egy helyesírási vita miatt, én ordítottam, hogy a szomszéd irodában nem tudtak telefonálni” — írja egyik levelében 1957. december 11-én. Majd néhány héttel később 1958. január 31-én szintén egy levélben közli, hogy látta a kötet műszaki példányát. „Ronda a külseje, remélem a belseje nem annyira” — jegyzi meg önironikusan.

Ottlik nem túloz, tényleg ronda a Magvető Kiadónál 3200 példányban, Nemeskürty István szerkesztésében megjelent gyűjteményes kötetének a címlapja. De végre van saját kötete, amelyben minden addig írott fontos műve benne van, mégha azon művek legfrissebbike 1948-as keletű is (nem számítva a kisregény 1957-es kiegészítését).

Egy jóval későbbi, az 1969-es önálló kiadáshoz írott ajánlószövegében szinte lebeszéli az olvasókat kötete megvásárlásáról. „Ne vegye meg például az, aki erkölcsi tanulságot vár egy regénytől.

Kihámozható belőle egy jelentéktelen csirkefogó története, aki festőként tündököl az ötvenes évek első felében, a végső bukása azonban, amely abból áll, hogy kiszökik összeharácsolt műkincseivel és gazdag emberként él Párizsban, sok olvasó szemében, kivált annak, aki nem ismeri Franciaországot, nem tűnik majd méltó büntetésnek. Ne vegye meg az sem, aki egy regénytől épületes társadalmi mondanivalót vár, vagy a valóság tükröződését, vagy mítoszteremtést, vagy a világ tetten ért zúrvarát, vagy a végső üresség és elszigetelődés megrázó költészetét, »új hullám«-ot, legújabb kísérletet vagy új regényt. Ez csak egy régi regény és annak is kicsi. 1943 novemberében írtam, elkeseredésemben és szórakoztatásnak" (*Próza*, 231-232.). Ottlik sorai között ott bújkál a kor divatos áramlatainak, főként a Robbe-Grillet, Sarraute nevével fémjelvezhető nouveau roman-nak a bírálata. De ebből a néhány sorból kitetszik az is, hogy ízlésének az éppen akkor világhódító útjára induló mágikus realizmus, Márquez és a többiek sem igazán felelnek meg. Ízlést írtunk — eszményt kellett volna inkább. Arról a regényeszményről van szó, amelyről híres bécsi előadása szól.

De még nem vagyunk 1965-ben. Még '57-ben járunk, azaz '58 legelején, a *Hajnali háztetők* megjelenésének évében. Mai szemmel olvasva Ottlik történetét inkább az esztétikai — kevésbé magasztos kifejezéssel szólva —, regénytechnikai megállapításai látszanak könyve legfontosabb elemének. „Nem vagyok regényíró" (*Hajnali háztetők*, 93.), veti oda, csak úgy, mintegy mellékesen a könyv elbeszélője. Csak zagyvöld össze jól. Így csinálják a modern regényírók is — kapja a kissé cinikus jótanácsot, éppen Szekbek Miklóstól, más Ottlik-művek írói hősétől. „Mégfogadom hát a barátom tanácsát, akiről sokan mondják, hogy jó regényeket ír, noha ez semmi esetre sem regény vagy kitalált történet; se nem műalkotás: csupán a nyers valóság" (*Hajnali háztetők*, 13.).

Hogy micsoda ez a könyv, több mint negyven évvel az első ki nyomtatása után, egy legalább annyit bírált, mint dicsért filmváltozat közbejöttével, nagyjából tudható. Egy jó léha regény (olyan mint például Fitzgerald *A nagy Gatsby*-je). Ifjúkori élményekből, társasági kalandozásokból, könnyedén vett szerelmekből, áttangó-zott éjszakákból szövődik a történet a két nőalak, Adriani Alisz, a gazdag úrilány és Karácsonyi Lili, az olcsó kis éjszakai pillangó köré. Köztük pedig Halász Péter, az élet királya, aki tényleg képes rá, hogy diadalmasan — s tegyük hozzá: közönyösen — áttangózzon, nem néhány bolond farsangi éjszakán, hanem egész életén.

Lehetséges, igen, bármilyen zord feltételek közepette lehetséges van rá az embernek, hogy félőrült diktátorok rémuralma, magukat az emberiség megváltóinak kikiáltó véreskezű terroristák országlása idején is áttangózzon az életen. Az első Ottlik-regénynek talán ez a legnagyobb hozadéka, tanulsága. A palmírozás. Az a néhány trükk, melynek elsajátításával megkönnyíthetjük az éle-

tünket. Csak gyakorolni kell. Sokat kell gyakorolni. Tükör előtt, miként a kártyatrükköt Halász Péter, hogy milyen képet vágjunk a könnyen becsapható, mert nem az igazságra, hanem a hazugságra vágyó többség színe előtt. Palmírozva akár életműveket is lehet gyártani. Ráfesteni mások remekműveire saját divatosan vacak mázolóanyagait, aztán a megfelelő pillanatban, csiribí-csiribá, egyszerűen lemosni a kor szennyes ideológiáját a vászonról, és előállni a jól eladható, bárhol és bármikor piacképes festményekkel.

Az 1957-es hozzáírás eredménye ez a léha könyvhöz illetlenül komor tanulság. Afféle fordított palmírozás. Itt nem a remekműre mázol valami triviális várakozásnak megfelelő politikai giccset az író, ellenkezőleg, a látszólag könnyed, felületes és tartalmatlan történésekre vet rá olyan hálót, amivel nagy halat tud fogni. S mintha az író-elbeszélő fel is mentené ezt a népszerűvé váló fikót, aki „üstökösszerű pályát fut be, hihetetlenül rövid idő alatt”. Odaad neki valamennyit érdeklődéséből és szeretetéből. Ez nemcsak a gyerekkori barátoknak járó, bármilyen későbbi gazsággal el nem tékozolható figyelem. Több annál: a gyanútlan közönség ámulata. A bűvésztükk áldozatainak jóleső szellemi zsidbadtsága. A hátha neki van igaza meggondolandó feltevésének mérlegezése. Hátha úgy könnyebb élni, ahogy ő csinálja. Igen, bizonyára könnyebb, csak éppen nem érdemes, vonja le azután nemsokára a maga számára fontos, másoknak talán nem ajánlott végkövetkeztetést — szavak nélkül, kimondatlanul. Örley István *Farsangjának* két merőben ellentétes főalakja tér vissza Bébé és Halász Petár figuráival. Pali, a házibálok és táncok hőse, és Gábor, aki cseppet sem csillogó, sőt, egyenesen szürke, ám szürkesége néha olyan, mint valamilyen kitüntetés.

Az '57-es datálású, '58-as megjelenésű kötet visszhangja meglehetősen csekély volt. Oly hamar követte a másik Ottlik-opusz, az *Iskola a határon* kiadása, s oly hamar vége szakadt a forradalom utáni év még valamelyest mámorosan szabadabb szellemű idejének, hogy mire megtalálta, jószerivel el is veszítette olvasóközönségét. Kritika is alig jelent meg róla. Granasztói Pál már jóval a *Hajnali háztetők* megjelenése után emlékeztetett a kisregény és Fitzgerald egyes novelláinak rejtett, nem tartalmi, inkább szemléleti összefüggéseire.¹ Egyidejű, s nem későbbi méltatást talán csak Rónay György írt róla a *Vigiliában*: „Az ábrázolás, a fölényes írói technika, az elegánsan lendületes előadás, a megjelenítés biztossága, valami angolosan objektív szatíra, s nem utolsósorban a találó és takarékos jellem- és társadalomrajz mai prózánk egyik legjobb értékévé teszi ezt a kisregényt.”² Tandori Dezső majd jó két évtizeddel később írja meg és teszi közzé a regényről szóló különös című hosszabb tanulmányát. (*Agyagszerűen lehetett nyomogatni, formálni, de nem agyag volt.*) Mindkét írás, az utóbbi már a közben formálódó Ottlik-recepció tényeinek ismeretében a keretjátékkal

¹Vö.: *Műkő világom*.
Magvető, 1970, 280.

²1958, 2, 123.

³ Vö.: *A zsalu sarokvasa*, Magvető, 1979, 159-172.

kiegészített próza lényegi mozzanataként emeli ki, hogy többet láttat, mint amennyit belát.³ Az író már nem lehet mindentudó, mint múlt századi elődei hitték boldogan, tehetsége, ha működte- ti, abban rejlik, hogy ráérez a titkos összefüggésekre, sejteti az ol- vasóval, hogy van valami végső, kimondhatatlan igazság, vagy éppen semmi sincs sehogy.

Szót kell ejteni a két szövegtest, az 1944-es és az '57-es közlés különbözőségeiről. Jakus Ildikó végezte el az összehasonlítás filo- lógiai műveletét. Kutatásának eredményét *Egy átírás tanulságai* címmel a Holmiban tette közzé. Ebből kiderül, hogy ez az egyet- len Ottlik-mű, melyet szerzője a második publikálás előtt jelentő- sen átírt, néhány helyen nagy fontosságú változtatásokat eszkö- zölt. „Az átdolgozás mélységét nem a cselekmény szerkezetében lehet tetten érni, ugyanis a mindkét változatban meglévő 1936-os történet építkezésében nincs lényeges eltérés. Ezzel szemben a há- rom főalak (Halász Péter, Alisz, Lili) karakterében, egymáshoz va- ló viszonyában, valamint a narráció módjában olyan jelentős vál- tozást figyelhetünk meg, hogy voltaképp két különböző kisre- gényt olvasunk.”⁴ Az első változat csábítástörténet, a második, végleges verzió csalódástörténet, amely érzelembe már az elbe- szélő is belesodródik. Tanúból szereplő lesz, a közönyös szemlélő- ből mélyen érintett résztvevő. Nem a létezésről, kész tényekről tudósít, hanem magáról a létesülés folyamatáról, amelyben mint a modern fizika korábbi tantételeket kiforgató felfedezése óta tud- juk, a megfigyelő megváltoztatja a megfigyelt tárgyat, jelenséget. Nincsenek tiszta kísérletek, nincsenek százszázalékos bizonyossá- gok — a tudományban sem. Hát még az irodalomban. Semmi sincs sehogyan? Csak a keletkezés folyamata az egyedüli bizo- nyosság.

Miként az is biztos, hogy a *Hajnali háztetők* megjelentetésével, legjobbnak ítélt elbeszéléseinek és — mint láttuk — jelentősen át- formált kisregényének közzétételével Ottlik Géza kikerült a mo- nostori évek egyszerre önként vállalt és kényszerű elzártságából. 1959 legvégén a könyvesboltokba került az *Iskola a határon*.

⁴1992, 12. sz., 1745.